

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, Харків, України
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

ПАРТІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ

У статті розглядається історія утворення та розвитку політичних партій як соціально-політичних інститутів, починаючи від часів античності до виникнення масових партій у другій половині XIX ст. Мета даної статті полягає у розкритті історії формування політичних партій задля кращого розуміння сутнісної природи цих важливих політичних утворень та визначенні перспективних моментів у розвитку партій в Україні. Аналізуються новітні тенденції еволюції інституту політичних партій як суб'єктів демократичної політики у системах поліархії. Зазначається, що політичні партії перетворилися на головних політичних гравців, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі України та отримали потужний імпульс для свого розвитку. Сучасні політичні партії виникають як інститути демократичної політики, вони «виростають» знизу, створюються політично активними громадянами для захисту власних інтересів, і тому представляють з себе насамперед важливий сегмент громадянського суспільства, який поєднує його з органами державної влади. Робляться зауваження щодо перспектив партійного будівництва у сучасній Україні.

Ключові слова: політична партія, еволюція, демократія, партійна система, історія, Україна.

Постановка проблеми. Актуальність всебічного вивчення інституту політичних партій обумовлюється кількома наочними обставинами. Минула виборча кампанія в український парламент 2019 р. відзначалася тією обставиною, що проходила за старими «правилами гри». Як відомо, в ході проведення парламентських виборчих кампаній 1998, 2002, 2007, 2012 років також використовувалася змішана система виборів, за якою 50% парламентарів обиралися у мажоритарних округах та 50% народних депутатів обиралися за пропорційним принципом партійних списків. Згідно діючих правил виборів до Верховної Ради України, кандидатів у народні депутати висуватиме політичні партії, які були зареєстровані у встановленому законом порядку не пізніше як за один рік до проведення виборів. При цьому закон не забороняє включати до виборчих списків безпартійних громадян. Незважаючи на те, що

зберігається інститут самовисування кандидатів у народні депутати, політичні партії перетворилися на головних політичних гравців, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі України та отримали потужний імпульс для свого розвитку. Приклад новоствореної партії «Слуга народу», яка відразу взяла більшість в українському парламенті у 2019 р., є показовим з огляду на те, що ця структура за короткий термін перетворилася з віртуальної у реальну партію влади в Україні. Причому головним чинником її успіху став безпрецедентно високий особистий рейтинг новообраного президента України В. Зеленського.

Політичні партії є невід'ємною, складовою частиною політичної системи сучасного демократичного суспільства. У сучасній Україні ідея політичного плюралізму і багатопартійна політична система дістали своє закріплення на конституційному рівні, що виражається у визнанні права громадян на об'єднання в політичні партії і громадські організації, розвитку соціального життя на принципах політичного, економічного і ідеологічного багатоманіття. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та останнім часом, після реформи електоральної системи у бік впровадження винятково пропорційного принципу, перетворилися на дієвих суб'єктів політики. В Україні політичні партії розглядаються як основа парламентських та урядових коаліцій, як інститут громадянського суспільства, як опозиція політичній системі, як політичний інститут, що докорінно змінює саму суть влади, демократизуючи її [1, с. 14].

Аналізуючи *розробленість подібної дослідницької проблематики* в світовій та українській партології, слід зазначити, що відомі закордонні фахівці Ш. Авінері, Г. Алмонд, Є. Вятр, М. Дюверже, М. Зуліанелло, М. Каяні, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, С. Нойман, С. Роккан, Дж. Сарторі, О. Цисар та ін. при характеристиці сучасного стану і перспектив розвитку партій як політичних інститутів вказують на безпосередній зв'язок та взаємний вплив між партійною та виборчою системами [2–14]. Особлива увага вітчизняних партологів Н. Гончарука, О. Єржова, І. Кресіної, В. Литвина, Д. Лук'янов, Г. Малкіна, М. Примуша, Ю. Шведа та ін. концентрується на проблемі впливу електорального процесу на становлення партійної системи в Україні [15–20]. Останнім часом у зв'язку із зростанням ролі партій у політичному житті нашої країни з'явилися дослідження нових аспектів їхньої діяльності: Л. Гонюкова розглядає політичні партії як інститут державної політики та управління, О. Сакрієр концентрує увагу на принципах конструювання іміджу політичної партії, О. Нікогосян розглядає особливості розвитку політичних партій і партійних систем на посткомуністичному просторі, А. Тетянич досліджує конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій тощо.

Розгляд історії формування політичних партій як соціально-політичного інституту дозволяє краще зрозуміти суцільну природу цих важливих політичних утворень та визначити перспективні моменти у розвитку партій в Україні. У цьому й полягає основна *мета даної статті*.

Вклад основного матеріалу. Термін «партія» (від лат. *pars/partis* – частина, група) починають активно використовувати вже з давніх часів, проте поняття «політична партія» у сучасному його розумінні – це витвір новітньої доби. Виникнення партій, а точніше протопартій, пов'язують з Античним світом, коли в Древній Греції й у Древньому Римі виникають особливі групи людей, що відбивали інтереси різних соціальних верств [21, с. 543]. Поняття «партія» використовували для визначення політичної організації Стародавнього світу. Згадування про них зустрічається ще в працях давньогрецького філософа Арістотеля (VI ст. до н.е.), який писав про боротьбу значних угруповань чи партій жителів морського узбережжя, рівнин і гір. Вже у VI ст. до н.е. у стародавній Греції діяли: партія великих землевласників – педей; торгово-ремісничя поміркована партія — парії; «селянська партія» – діакрії. Це були регіональні політичні структури, які використовувалися аристократичними родами відповідних провінцій у політичній боротьбі [22, с. 266–267].

В античному Римі в часи кризи республіки (кінець II-I століття до нашої ери) формуються два конкуруючі політичні угруповання – популісти (*populares*), які виражали інтереси плебсу, і оптимати (*optimates*) – представники патриціанства й заможних родів. Перше угруповання мало антисенатський характер і вимагало від сенату проведення широких соціально-політичних і господарських реформ, друге – мало просенатський і консервативний характер. Однак ці групи не були організаційно оформлені, не мали сталих уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, програмних установок і в своїй діяльності замикалися на вирішенні обмежених завдань.

Подібні протопартії виникали й діяли також у Середньовіччі. Так, у середньовічній Італії XII-XV століть між собою ворогували гвельфи (прибічники світської влади Папи Римського, які також виражали інтереси торгово-ремісничих міських верств населення) та гібелліни (прибічники, сильної королівської влади в інтересах феодалів) [23, с. 504]. У більшості випадків у період Середньовіччя та Нового часу протопартійними інституціями були різноманітні ложі, ордени, таємні товариства та клуби. Серед них найбільше виділялися (і збереглися до наших днів – Масонські ложі, масонський рух). У цілому ж партії античного світу і європейського Середньовіччя найчастіше були тимчасовими об'єднаннями для підтримки певних знатних осіб, сімей – клієнтами.

Зародження політичних організацій, що стали передтечей сучасних партій, пов'язане з початком боротьби буржуазії проти монархії, становленням по-

літичної системи капіталістичного суспільства. У період буржуазних революцій XVII–XVIII ст. партії ще не мали звичних для нас ознак, а найчастіше підпадали під вплив релігійних, станових, сімейно-родових об'єднань й характеризувалися невеликою чисельністю та елітарністю [24, с. 201]. Такі партії активно діяли тільки в періоди виборчих кампаній, не мали постійно діючих місцевих організацій, не проводили регулярних з'їздів або конференцій, а їхні прихильники не були зв'язані партійною дисципліною.

Політичні партії у сучасному їхньому значенні з'явилися лише у другій половині XIX ст. в Європі з виникненням масового організованого робітничого руху й були тісно пов'язані зі становленням і розвитком представницької демократії та основного її елементу – парламентаризму як форми і методу організації та здійснення влади. У більшості західних демократій поява політичних партій ознаменувала долучення широких верств населення до політичного життя. Кожна партія створювалася для захисту певних інтересів населення (як правило, економічних або національних).

У сучасній політології, слідом за М. Вебером, виділяють три етапи формування партій: 1) аристократичні котерії (угруповання); 2) політичні клуби; 3) масові партії. Вважається, що повністю всі три етапи у своєму розвитку пройшли тільки дві англійські партії – ліберали (віги) і консерватори (торі). Котерії вігів і торі сформувалися в Англії у другій половині XVII ст. і спочатку відрізнялися лише віросповіданням і династичною приналежністю. Боротьба торі і вігів була в основному боротьбою панівних, аристократичних верств суспільства за владу.

На другому етапі формування політичних партій починаючи з 30-х рр. XIX ст. з'являються якісно нові елементи – так звані політичні клуби, що, на думку Ю. Шведи, мали три характерні ознаки: по-перше, зачатки формальної організаційної структури. Це вже не аристократичні об'єднання друзів чи однодумців, а певна організація, яка робить спроби поширитися по всій країні; по-друге, зростає роль ідеології та значення програми. Особисті політичні чи фінансові інтереси перестають бути основним об'єднувальним мотивом. Клуби – це вже не клієнти і не об'єднання прихильників аристократів, а об'єднання людей на основі спільних ідеологічних поглядів; по-третє, на арену політичної діяльності виходить новий політично активний клас – міщанство. Політичний конфлікт виходить за межі однієї суспільної верстви – аристократії, він набирає форми боротьби за владу різних соціальних верств, який вилився у боротьбу між консерваторами та лібералами [25, с. 137].

Так, наприклад, в Англії у 1831 р. для політичних дискусій Консервативна партія заснує Карлтон Клуб, а в 1836 р. Ліберальна партія – Клуб Реформ. У Франції під впливом Французької революції створюється товариство друзів Конституції, яке збиралося в костелі Св. Якуба і звідти отримало назву

клубу яacobінців. Подібні політичні клуби виникали і в провінції й мали свої місцеві осередки та представництво в парламенті. У 1791 р. діяло 48 паризьких і 400 провінційних яacobінських клубів. У 1831 р. в Італії Дж. Мадзіні організує таємну організацію «Молода Італія», яка в 1833 р. мала вже свої відділення по всій Італії. Всі ці політичні організації відрізнялися від аристократичних угруповань більш широкою соціальною базою (щоб залучати на свій бік якнайширші маси населення), сталістю ідеологічних зв'язків та більш досконалою організаційною структурою.

Після зміни виборчого законодавства в Англії в першій половині XIX ст. на основі клубів і комітетів з підтримки кандидатів почали формуватися масові партії, що були орієнтовані на збільшення своєї чисельності й розширення сфери політичної діяльності. Масові партії об'єднують громадян у більш чи менш формально організовані структури, покликані забезпечити підтримку кандидатів на політичні посади у державі і культивувати громадську підтримку в суспільстві, необхідну для їх обрання на основі їхніх спільних принципів і програм діяльності. Виникненню масових партій сприяли два основні чинники: розширення виборчих прав громадян і розвиток робітничого руху. Цей етап в Європі припадає на 1860–1880 рр. Перші сучасні масові партії – це ліберальна (яка з ініціативи Дж. Чемберлена, створює Ліберальне товариство реєстрації виборців у 1861 р.) та консервативна (в 1867 р. було утворено Національний Союз консервативних об'єднань) партії Великої Британії та соціал-демократичні партії континентальної Європи. У 1863 р. була утворена перша робітнича партія – Всезагальний німецький робітничий союз, заснований Ф. Лассалем.

Інші масові партії – комуністичні, націоналістичні та фашистські, що розпочинають розбудовуватися як масові лише з початку XX ст., вимагали вже не лише реформ, а й повної трансформації суспільств, у яких вони діяли. Поява та розвиток цих партій знаходили сприятливий ґрунт саме серед суспільств з нерозвиненими демократичними інституціями, передусім такими як парламент та інші представницькі органи влади, а також за умов слабкої виконавчої влади. Таким чином, політична партія ставала практичним засобом, що відкриває інформаційно-комунікативні канали серед різних соціальних груп, виявляючи і представляючи їхні інтереси; інструментом, який виражає під спільним знаменником об'єднаний політичний вибір її членів і прихильників.

Якісно новим етапом у розвитку політичних партій можна вважати середину XX ст. Зростання ролі і значення політичних партій підштовхнули до законодавчого регулювання їхнього статусу, свідоцтвом чого можуть служити, зокрема, перші післявоєнні конституції Франції, Італії, Японії та ін. Уже в 1960-ті роки політичні партії одержали визнання де-юре – у більшості де-

мократичних країн з'являються спеціальні закони про політичні партії, що підтверджують їхню специфіку стосовно інших громадських організацій, визнаючи за ними особливе місце й значення. Був розроблений детальний правовий регламент порядку створення й діяльності політичних партій, що у свою чергу не могло не сприяти подальшому зміцненню їхніх позицій. Політичні партії стали органічною частиною державного механізму. Використовуючи політичні партії, правляча еліта мала можливість звернутися до громадян за підтримкою у здійсненні нею певних політичних кроків, а народ через переважно опозиційні партії отримав можливість висловлювати критику дій уряду та висувати політичні вимоги на його адресу. Наприклад, у Конституції Італії політичні партії розглядаються як пряме знаряддя народного суверенітету. Причому суверенні функції виконують як правлячі, так і опозиційні політичні партії. Право правити та право вести опозиційну діяльність розглядаються як дві незаперечні форми народного суверенітету. Політичним партіям в Італії відводиться роль провідної, динамічної сили в розвитку демократичної політичної системи [26, с. 202–203].

Певні узагальнення щодо процесу формування політичних партій зробив М. Дюверже, який виокремив два основних шляхи створення сучасних партій:

1) електорально-парламентський – виникнення парламентської групи, що поєднує депутатів одного політичного напрямку, на основі якої формуються комітети підтримки різних рівнів. Об'єднання цих елементів і веде до виникнення партії; 2) зовнішнє походження – нові партії виникають незалежно від парламентських виборів, на основі різних груп інтересів і громадських організацій – профспілок, філософських суспільств, релігійних груп, промислових і фінансових угруповань, нелегальних організацій [2, с. 431].

Проте останнім часом у роботах західних і російських дослідників поряд з викладеною точкою зору про різке зростання ролі й значення політичних партій можна зустріти й діаметрально протилежні погляди – про значне зменшення впливу політичних партій, витіснення їх на другорядні позиції, кризу партій тощо. Більшість сучасних політологів (М. Оферле, А. Панеб'янко, А. Піццорно та ін.) виокремлюють характерну сучасну тенденцію в розвитку політичних партій: поступово відбувається занепад політичних партій у тому класичному вигляді, в якому вони існували донедавна. Поділ політичних партій за соціальними, класовими та іншими ознаками стає дедалі все більш розмитим. Політичні партії все менш ефективно виражають і захищають інтереси переважної більшості виборців та від їхньої ротації біля державного керма мало що змінюється. Така ситуація негативно позначилася на активності електорату в розвинутих демократичних країнах Заходу. У політичних партій з'являються потужні конкуренти – різні групи тиску, лобістські угруповання тощо. Усе активніше політикою стали займатися підприємницькі

союзи. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби йдуть невеличкі групи професіоналів, які здатні гнучко реагувати на політичну кон'юктуру, оперативно впливати на свідомість виборців. Змінюється якість політичних партій – на зміну звичним «стаціонарним» партіям приходять тимчасові громадські об'єднання, створені виключно з метою вирішення вузькополітичних завдань. За цих умов вчені все більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, свого роду «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується в основному на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору.

Таким чином, не зважаючи на те, що політичні партії втратили свою колишню монополію в політиці, вони наразі є тим політичним інститутом влади, без якого не може здійснюватися виборне формування держави, легальне завоювання різними верствами населення позицій у політичній владі.

Запропоновані в різний час визначення партії зводяться до схеми, запропонованої ще в XVIII ст. Д. Г'юмом. Він розрізняв три типи партій: партії принципів, партії інтересів і партії упередженості. На початку XIX ст. англійський учений Р. Берк запропонував називати партіями групи людей, що об'єдналися на основі загальних поглядів для забезпечення національних інтересів. Його сучасник Б. Констан уважав, що партія – це об'єднання людей, які сповідують ту саму політичну доктрину. У цьому випадку партія виступає, насамперед, як носій ідеології. У марксистському розумінні партії підкреслюється класовий характер. Партія в цьому випадку розглядається як політична організація, що виражає інтереси класу, суспільства, є найбільш активною, свідомою й організованою його частиною. Партія – це месія, що має точні знання про майбутнє, шляхи і способи його досягнення, здатний позбавити людство від експлуатації, убогості, нерівності й ворожнечі.

Пізніше німецький дослідник М. Вебер розглядав партію як асоціацію добровільних членів, метою діяльності яких є забезпечення влади всередині корпоративної групи для своїх лідерів, для того, щоб домогтися духовних або матеріальних переваг для свого активного членства. Визначення політичних партій на основі так званих «виборчих дефініцій» є на сьогоднішній день найчастіше вживаним визначенням. Дж. Сарторі стверджує, що партія це така політична група, котра присутня у виборчому процесі і здатна висунути через вибори кандидатів на публічні посади. На думку К. Янда, партія – це організація, котра прагне до здобуття політичних позицій своїми легітимними репрезентантами. Дж. Лане та С. Ерсон визнають політичними партіями тільки ті організації, котрі представлені у виборчих статистиках. Таким чином, політична партія є добровільною організацією, що виражає прагнення її членів

до здобуття та утримання державної влади шляхом безпосередньої участі у виборах кандидатів, які обіймають посади в законодавчих інститутах або в інститутах виконавчої влади. Природно, це визначення уразливе для критики, адже партії існують і за відсутності виборів. Зокрема, так звані революційні партії організовані в такий спосіб, що намагаються отримати контроль над владою не через механізм виборів, а шляхом застосування сили.

У західній соціально-політичній думці в аналізі політичних партій досить впливовою є і модель норвезького політолога і соціолога С. Роккана. Цей вчений побудував партійно-політичну модель Європи на основі концепції ідейно-політичних розламів – кліважів (фр. *clivage*, англ. *cleavage* – розшарування, поділ), що визначають, зокрема, розмір і якість національних партійних систем. С. Роккан запропонував чотири «критичні точки» як головні організуючі віхи на шляху, що довелося пройти всім державам і політичним утворенням Західної Європи. Це Реформація, національна революція (вплив Французької революції), промислова революція й «комуністична» революція. Його в першу чергу цікавили зрушення в структурі владних союзів усередині правлячих політичних сил і серед еліт. Загальною рисою цих схем була увага до відносин центр/периферія: у процесі націєтворення між національним центром, що модернізується, і периферією мають місце численні економічні, юридичні, культурні й т.п. протиріччя. Кліважі супроводжуються виникненням стійких комплексів (політичних) переваг, навколо яких формувалися європейські політичні партії. Після виникнення базових електоральних структур (інститутів, у тому числі правил голосування) відбувається «затвердіння» кліважів і електоральних структур (інститутів), їхня стабілізація.

Важливу роль у дослідженні політичних партій грає їхня класифікація. Закордонні й вітчизняні політологи використовують різні критерії типології партій. Відповідно до ліберальної традиції партії розрізняються по їхніх ідеологічних концепціях. За даним критерієм партії можна розділити на ліберальні, консервативні, соціал-демократичні (соціалістичні), комуністичні, християнсько-демократичні й ін. Така класифікація відображає різноманіття ідейно-політичних поглядів у суспільстві, дозволяє виявити особливості різних політичних доктрин і ступінь їхнього впливу в суспільстві. У той же час дана типологія не позбавлена недоліків. Вона не враховує еволюції самих доктрин, їхнє можливе зближення, а іноді й перехід в іншу якість. Так, ідеологія сучасного консерватизму запозичила багато цінностей у класичного лібералізму. Комуністичні партії усе далі відходять від апології класового, звертаючись до загальнолюдських цінностей. Нерідко у властиво ідеологічних доктринах партій однієї країни не простежується серйозних розходжень (Республіканська й Демократична партії США). Найчастіше виборці підтримують

не стільки програми й доктрини, скільки конкретних кандидатів, висунутих конкретними партіями. Відповідно до марксистської традиції в основу класифікації партій покладений соціальний і класовий інтерес. Партія створюється, відповідно до цієї традиції, для висування й захисту інтересів певних класів, соціальних груп. Тому їх можна підрозділити на буржуазні, дрібнобуржуазні, селянські, робітничі. Дана традиція відображала реалії ХІХ ст.: чіткий поділ суспільства на класи власників і найманих робітників. Причому перші, у силу обмеження виборчого права й інших причин, користувалися перевагою у формуванні державних органів. Тому, коли наприкінці ХІХ ст. почався процес об'єднання робітників у свої партії, вони створювалися як класові.

Нові режими, що стверджувалися на політичній арені, наполягали на тому, що тільки держава є виразником народного суверенітету (ліберальна традиція), або, взагалі, волі суспільства (монархічна традиція). Отже, посередницька діяльність будь-яких організацій між владою та народом оцінювалася негативно [27, с. 14].

Однієї з найпоширеніших т.зв. лінійних типологій політичних партій є поділ їх на основі ідейно-політичних позицій. Довгий час був прийнятий поділ партій на ліві (сюди відносили комуністів, соціал-демократів), центристські (ті, що намагалися відстоювати інтереси більшості), праві (що виступали за елітарне розуміння політики). Однак, оскільки в ХХ ст. більшість політичних партій переорієнтувалися на середній клас, стали виділяти всього лише два їхні види: правочентристи й лівоцентристи. При цьому сама шкала ранжирування залишилася колишньою.

Цікаву класифікацію запропонував американський соціолог С. Коен, який на основі функціональних і організаційних критеріїв виділив наступні типи політичних партій:

1. Партії авангардного типу, що виникли в ході розвитку робітничого руху. Для них характерні підвищені вимоги до вступаючих у партію, детальна регламентація діяльності й внутрішнього життя партії, сувора дисципліна тощо. Якщо авангардна партія приходить до влади, то вона швидко стає частиною адміністративної системи, її номенклатурою. Так, в країнах соціалістичного вибору авангардні партії перетворилися в провідну ланку командно-бюрократичних режимів. Були деформовані ідеологічні й організаційні основи партій, перекручені принципи їхньої діяльності. У підсумку вони втратили авторитет та підтримку серед трудящих, що привело більшість з них до кризи, розпаду або перетворенню їх у партії парламентського типу. Прикладом може служити Угорська соціалістична робоча партія, перетворена в Угорську соціалістичну партію, Соціалістична єдина партія Німеччини, реформована в Партію демократичного соціалізму.

2. Партії, призначені для участі у виборчих кампаніях (збору коштів для їхнього проведення, висування кандидатів, організації агітації в їхню підтримку тощо). Як правило, такі партії не мають фіксованого членства, партійних квитків, обов'язкових членських внесків. Приміром може служити Республіканська й Демократична партії США, належність до яких визначається підтримкою на виборах їхніх кандидатів. Як політичні організації вони активізують свою діяльність у зв'язку із проведенням виборів у центральні й місцеві органи влади.

3. Парламентські партії. Їхні основні функції пов'язані з парламентською діяльністю: розробка стратегії й тактики виборчої кампанії й передвиборної програми; вивчення суспільної думки й вироблення рекомендацій своїм кандидатам; підбор і висування кандидатів; рішення технічних і фінансових проблем передвиборної кампанії; організація протидії конкурентам; контроль за діяльністю вибраних депутатів тощо. Характерні ознаки таких партій: компактна організаційна структура; постійно функціонуючі органи керування; можливість впливу рядових членів на політику партії й ін.

4. Партія-громада або партія-клуб. Це масова організація, що поєднує громадян не стільки на основі якої-небудь політичної платформи, скільки на основі спільності інтересів. До них можна віднести клуби по інтересах, різні асоціації, об'єднання захисників пам'ятників, синіх (поліпшення екології), зелених (охорона навколишнього середовища). В останні роки відбувається їхня політизація. Так, у Німеччині, у ряді держав СНД зелені об'єднали свої організації й офіційно проголосили створення політичних партій захисників природної й соціальної екології, які активно ввімкнулися в парламентську боротьбу.

5. «Кишенькові партії». Це невеликі по чисельності організації, створені, як правило, певними лідерами й під «свою» програму. Головний напрямок їхньої діяльності – реалізація вождистських егоїстичних устремлінь. Ці партії мають нечисельне керівництво, насамперед свого лідера, і не мають строго певної соціальної бази.

Наприкінці ХХ ст. сталися істотні зрушення в політичній сфері суспільства. Політичні партії почали позбуватися традиційної класовості та звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення. Американський політолог Дж. Лапаламбара назвав цей тип політичних партій «партією хапай усіх», а потім «партією виборців». Цей тренд стверджується й в сучасній Україні («Слуга народу»). Партії перестали пропонувати шляхи розвитку суспільства, політиків цікавлять тільки голоси виборців, а не ідеологічні питання [28, с. 14]. У зв'язку з цим останнім часом дослідники звертають увагу на необхідність поширення на політичні партії громадського контролю, оскільки головним завданням партій є

здобуття влади через участь у виборах, а партії, які перемогли на виборах безпосередньо формують державні органи. Цілком природно, що діяльність політичних партій (особливо парламентських) повинна перебувати під контролем суспільства. [29, с. 8]

В Україні ця проблема зрушила з місця. Пригадаймо, що ще не так давно у нашій партійній системі спостерігалось, приміром, збільшення кількості «іменних» блоків (17 блоків, з яких 2 потрапили до парламенту: Блок В. Ющенко «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко»), свідчить про вагомий вплив харизматичного лідера на електоральний вибір населення. Дана тенденція продовжувалась і на дострокових виборах 2007 р. [30, с. 735]. Але тепер іменні блоки виходять з політичної моди та перестають бути ефективною технологією.

Висновок. Таким чином, модерне уявлення про політичні партії відбиває таке визначення: «Політичні партії – це громадські утворення, що переслідують мету вибороти владу в державі, утримати її, ефективно використовувати, реалізуючи політичну волю громадян» [26, с. 11-12]. На сьогодні у світі діють понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх лавах близько 100 мільйонів членів [31, с. 167]. Модерні політичні партії є доволі різноманітними за своїм характером та засадами функціонування. Важливо підкреслити, що сучасні політичні партії виникають як інститути демократичної політики, вони «виростають» знизу, створюються політично активними громадянами для захисту власних інтересів, і тому представляють з себе насамперед важливий сегмент громадянського суспільства, який поєднує його з органами державної влади. Політичні партії у демократичній системі виступають засобом інституалізації соціальних інтересів громадян, які через ці структури узгоджують та артикулюють власні політичні позиції. Безумовно, сучасним українським партіям необхідно пройти ще тривалий шлях у своєму розвитку, аби відповідати усім критеріям демократичної політичної партії. Українські партії мають пройти трансформацію від політичних надбудов олігархічних холдингів до справді масових народних структур за принципом модернізації навздогін, тоді станеться істотне зростання реальної підтримки. Перспективним напрямом подальших досліджень є розгляд організаційних основ функціонування політичних партій у поліархіях та за умов гібридних політичних режимів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Примуш М. В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій. Донецьк: ДонНУ, 2001. 338 с.
2. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2000. 538 с.

3. Green-Pedersen C. The reshaping of West European party politics: agenda-setting and party competition in comparative perspective. Oxford: Oxford University Press, 2019. xiv, 216 p.
4. Handbook of political party funding / edited by Jonathan Mendilow, Eric Phélippeau. Cheltenham, UK; Northampton, MA : Edward Elgar Pub., 2018. xii, 541 p.
5. Institutionalisation of political parties: comparative cases / edited by Robert Harmel and Lars G. Svåsand. London; New York: ECPR/Rowman & Littlefield International, 2019. xx, 297 p.
6. Jewitt C. E. The primary rules: parties, voters, and presidential nominations. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019. xix, 300 p.
7. Kirdiş E. The rise of Islamic political movements and parties: Morocco, Turkey and Jordan. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019. vi, 224 p.
8. Liberal parties in Europe / edited by Caroline Close and Emilie van Haute. London ; New York, NY : Routledge, 2019. xix, 391 p.
9. Padjalangi Y. Partai milenial: tantangan baru PDI Perjuangan di era digital. Jakarta: PT Semesta Merdeka Utama, 2019. x, 232 p.
10. Political parties in the New Europe: political and analytical challenges / ed. K. Luther, F. Müller-Rommel. Oxford; New York: Oxford UP, 2005. xvii, 391 p.
11. Radical right movement parties in Europe / edited by Manuela Caiani and Ondřej Císař. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2019. xx, 246 p.
12. Rosenbluth F. M., Shapiro I. Responsible parties: saving democracy from itself. New Haven: Yale University Press, 2018. x, 324 p.
13. Siaroff A. Comparative European party systems: an analysis of parliamentary elections since 1945. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xvii, 567 p.
14. Zulianello M. Anti-system parties: from parliamentary breakthrough to government. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xx, 297 p.
15. Головатий М. Ф. Класи і партії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2008. 144 с.
16. Корнієнко В. О., Антемуок В. Д., Буряченко О. В. Імідж та репутація політичної партії: аксіологічні основи та шляхи актуалізації: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2019. 203 с.
17. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання): монографія. Харків: Право, 2007. 320 с.
18. Ніколаєнко Н. О., Орловський В. К., Шкуренко К. О. Партологія: навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Політологія» / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Навч.-наук. ін-т історії та права, каф. політології. Херсон: Грінь Д. С. [вид.], 2014. 333 с.
19. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Київ: Арістей, 2006. 432 с.
20. Чабанна М. Політичні партії і партійні системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: НаУКМА, 2010. 202 с.

21. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
22. Політологія: підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук, О. М. Сахань; за ред. М. П. Требіна. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 462 с.
23. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
24. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. Москва: Гардарики, 2000 328 с.
25. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана. Франка, 2003. 325 с.
26. Кормич Л. І., Шелест Д. С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. Київ: АВРІО, 2004. 262 с.
27. Гонюкова Л. В. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: моногр. Київ: НАДУ, 2009. 392 с.
28. Нікогосян О. О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2008. 16 с.
29. Тетянич А. Т. Конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 20 с.
30. Сакрієр О. Л. Принципи конструювання іміджу політичної партії в Україні. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* 2010. № 50. С. 733–743.
31. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 2005. 487 с.

REFERENCES

1. Prymush, M. V. (2001). *Polityko-pravove rehulivannia diialnosti politychnykh partii*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
2. Djuverzhe, M. (2000). *Politicheskie partii* / Per. s franc. Moskva: Akademicheskij Proekt [in Russian].
3. Green-Pedersen, C. (2019). *The reshaping of West European party politics: agenda-setting and party competition in comparative perspective*. Oxford: Oxford University Press.
4. Mendilow, J. & Phélippeau, E. (Eds.) (2018). *Handbook of political party funding*. Cheltenham, UK; Northampton, MA : Edward Elgar Pub.
5. Harmel, R. & Svåsand, L.,G. (Eds.) (2019). *Institutionalisation of political parties: comparative cases*. London; New York: ECPR/Rowman & Littlefield International.
6. Jewitt, C.E. (2019). *The primary rules: parties, voters, and presidential nominations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
7. Kırdış, E. (2019). *The rise of Islamic political movements and parties: Morocco, Turkey and Jordan*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

8. Close, C. & Haute, E. van (Eds.) (2019). *Liberal parties in Europe*. London ; New York, NY : Routledge.
9. Padjalangi, Y. (2019). *Partai milenial: tantangan baru PDI Perjuangan di era digital*. Jakarta: PT Semesta Merdeka Utama.
10. Luther, K. & Müller-Rommel, F. (Eds.) (2005). *Political parties in the New Europe: political and analytical challenges*. Oxford; New York: Oxford UP.
11. Caiani, M. & Cisař, O. (Eds.) (2019). *Radical right movement parties in Europe*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
12. Rosenbluth, F. M. & Shapiro, I. (2018). *Responsible parties: saving democracy from itself* New Haven: Yale University Press.
13. Siaroff, A. (2019). *Comparative European party systems: an analysis of parliamentary elections since 1945*. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
14. Zulianello, M. (2019). *Anti-system parties: from parliamentary breakthrough to government*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
15. Holovaty, M.F. (2008). *Klasy i partii: navch. posib. dlia stud. vyshchych navch. zakl. Kyiv: Vydavnychiy dim «Personal» [in Ukrainian]*.
16. Korniienko, V.O., Antemiuk, V.D., Buriachenko, O.V. (2019). *Imidzh ta reputatsiia politychnoi partii: aksiolohichni osnovy ta shliakhy aktualizatsii: monohrafiia*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
17. Lukianov, D.V. (2007). *Politychni partii v systemi vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta derzhavy (rol ta pravove rehuliuвання): monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Nikolaienko, N.O., Orlovskiy, V.K., Shkurenko, K.O. (2014). *Partolohiia: navch.-metod. posib. dlia studentiv spets. «Politolohiia» / Mykolaiv. nats. un-t im. V.O. Sukhomlynskoho, Navch.-nauk. in-t istorii ta prava, kaf. politolohiii*. Kherson: Hrin D. S. [vyd.] [in Ukrainian].
19. Obushnyi, M.I., Prymush, M.V., Shveda, Yu.R. (2006). *Partolohiia: navch. posibnyk dlia stud. vyshchych navch. zakl. Kyiv: Aristei [in Ukrainian]*.
20. Chabanna, M. (2010). *Politychni partii i partiini systemy: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian]*.
21. *Politychna entsyklopediia* (2011) / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
22. Trebin, M. P. (Ed.) (2018). *Politolohiia: pidruchnyk / M. P. Trebin, L. M. Herasina, I. O. Polishchuk, O. M. Sakhan. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv; Pravo [in Ukrainian]*.
23. Trebin, M.P. (Ed.) (2015). *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / uklad.: [L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
24. *Politologija: Slovar'-spravochnik* (2000) / M.A.Vasilik, M.S.Vershinin i dr. Moskva: Gardariki [in Russian].
25. Shveda, Yu.R. (2003). *Teoriia politychnykh partii i partiinykh system: navch. posibnyk*. Lviv, Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana. Franka [in Ukrainian].

26. Kormych, L.I., Shelest, D.S. (2004). *Hromadski ob'iednannia ta politychni partii suchasnoi Ukrainy*. Kyiv: AVRIO [in Ukrainian].
27. Honiukova, L. V. (2009). *Politychni partii yak instytut derzhavnoi polityky ta upravlinnia: teoretyko-metodolohichni analiz: monohr*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
28. Nikohosian, O. O. (2008). *Osoblyvosti rozvytku politychnykh partii i partiinykh system u postkomunistychnykh krainakh*. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
29. Tetianych, A.T. (2018). *Konstytutsiino-pravovi zasady derzhavnoho kontroliu za diialnistiu politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz*. Extended abstract of candidate's thesis. Uzhhorod [in Ukrainian].
30. Sakriier, O. L. (2010). *Pryntsypy konstruiuvannia imidzhu politychnoi partii v Ukraini. Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky – State and law: a collection of scientific works. Law and Political Science, 50, 733-743* [in Ukrainian].
31. Shveda, Yu.R. (2009). *Politychni partii: Entsyklopedychnyi slovnyk*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПАРТИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

В статье рассматривается история создания и развития политических партий как социально-политических институтов, начиная со времен античности до возникновения массовых партий во второй половине XIX века. Цель данной статьи состоит в раскрытии истории формирования политических партий для лучшего понимания сущностной природы этих важных политических образований и определении перспективных моменты в развитии партий в Украине. Анализируются новейшие тенденции эволюции института политических партий как субъектов демократической политики в системах полиархии. Отмечается, что политические партии превратились в главных политических игроков, единственных действенных субъектов в электоральном процессе Украины и получили мощный импульс для своего развития. Современные политические партии возникают как институты демократической политики, они «вырастают» снизу, создаются политически активными гражданами для защиты собственных интересов, и поэтому представляют из себя прежде всего важный сегмент гражданского общества, который объединяет его с органами государственной власти. Делаются замечания о перспектив партийного строительства в современной Украине.

Ключевые слова: политическая партия, эволюция, демократия, партийная система, история, Украина.

Polishchuk Igor Olexijovyich, Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

PARTY AS A SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTE

***Formulation of the problem.** The urgency of a comprehensive study of the institute of political parties is conditioned by several illustrative circumstances. The past election campaign in the Ukrainian parliament in 2019 was marked by the fact that it was held under the old “rules of the game.” It is known that the parliamentary election campaigns of 1998, 2002, 2007, 2012 also used a mixed system of elections, in which 50% of parliamentarians were elected in majority constituencies and 50% of people’s deputies were elected on a proportional basis for party lists. According to the current rules of elections to the Verkhovna Rada of Ukraine, candidates for the People’s Deputies will be nominated by a political party, which were registered in accordance with the established procedure no later than one year before the elections. Despite the fact that the institute of self-nomination of candidates for the People’s Deputies remains, political parties have become the main political players, the only active actors in the electoral process of Ukraine and have received a strong impetus for their development.*

The purpose of this article is to reveal the history of political party formation in order to gain a better understanding of the essential nature of these important political entities and to identify promising moments in the development of parties in Ukraine.

***Analysis of recent research and publications.** In the world and Ukrainian partology, it should be noted that well-known foreign experts J. Sartori, M. Duverge, A. Leiphart, S. Avineri, G. Almond, E. Wind, S. Lipset, S. Rokkan, S. Neumann in characterization the current state and prospects of the development of parties as political institutions indicate a direct connection and mutual influence between the party and electoral systems. Particular attention of domestic partologists M. Primus, N. Goncharuk, A. Pakharev, I. Kresina, O. Erzhov, V. Lytvyn, G. Malkin, Y. Shvedy focuses on the problem of the influence of the electoral process on the formation of the party system in Ukraine. Recently, in connection with the growing role of parties in the political life of our country, studies of new aspects of their activity have appeared: L. Gonyukova considers political parties as an institute of state policy and governance, O. Sakiri concentrates attention on the principles of constructing the image of a political party, O. Nikogosyan considers the peculiarities of the development of political parties and party systems in the post-communist space, A. Tetyanich explores the constitutional and legal principles of state control over the activities of political parties, etc.*

The article deals with the history of the formation and development of political parties as socio-political institutions, from the time of antiquity to the emergence of mass parties in the second half of the nineteenth century. The latest trends in the evolution of the institution of political parties as subjects of democratic politics in polyarchy systems are analyzed. It is noted that political parties have become the main political players, the only

active actors in the electoral process of Ukraine and have received a strong impetus for their development. Modern political parties emerge as institutions of democratic politics, they “grow” from the bottom, are created by politically active citizens for the protection of their own interests, and therefore represent first and foremost an important segment of civil society, which unites it with public authorities. For a long time, the division of the parties into the left was adopted (the Communists, the Social Democrats were referred to here), the centrists (those who tried to defend the interests of the majority), the right (who stood for an elitist understanding of politics). However, as most political parties shifted to the middle class in the 20th century, only two of them became right-wing: center-right and center-left. At the same time, the ranking scale itself remained the same. At the end of the twentieth century, significant changes occurred in the political sphere of society. Political parties began to lose their traditional class character and appeal not so much to certain social strata as to all groups of the population. American political scientist J. Lapalambara called this type of political party a “grab all party” and then a “voter party”. This trend is also confirmed in modern Ukraine (Party of Servants). Parties have stopped offering ways to develop society, politicians are only interested in voter votes, not ideological issues.

It is concluded that modern Ukrainian parties need to go a long way in their development to meet all the criteria of a democratic political party. Ukrainian parties must undergo a transformation from political additions of oligarchic holdings to truly mass popular structures based on the principle of modernization, and then there will be a significant increase in real support.

A promising direction for further research is to consider the organizational foundations of the functioning of political parties in polyarchies and under hybrid political regimes.

Remarks are made about the prospects of party building in contemporary Ukraine.

Keywords: political party, evolution, democracy, party system, history, Ukraine.

